

Νάσος Βαγενάς: Σύμβολα της λογοτεχνικής γλώσσας

ΕΠΟΠΤΕΙΑ

Η Αυγή της Λογοτεχνίας

<https://epopteia.gr/37/nasos-vagenas-symvola-tis-logotechnik/>

Το Βήμα, 21 Δεκεμβρίου 2008

Επισημείωση στην πρόσφατη σειρά των επιφυλλίδων μου με θέμα την οργανική μορφή του έργου τέχνης και τη σημερινή αμφισβήτησή της από άμουςους θεωρητικούς.

Έλεγα ότι η οργανική μορφή δεν ήταν επίνοια των Ρομαντικών, όπως ανιστόρητα ισχυρίζονται οι θεωρητικοί αυτοί, αλλά αποτελεί το θεμελιώδες χαρακτηριστικό της λογοτεχνικότητας και τη βασική διαπίστωση της θεωρίας και της κριτικής της λογοτεχνίας από την αρχαιότητα ως τις μέρες μας- δηλαδή εκείνο ακριβώς που διαφοροποιεί τη γλώσσα της λογοτεχνίας από τη μη λογοτεχνική γλώσσα.

Η οργανική φύση του λογοτεχνικού λόγου σημαίνεται ήδη από τις πρώτες σκέψεις περί λογοτεχνίας, που περιέχονται στα πρώτα σωζόμενα ποιητικά έργα, πολύ πριν αυτές διατυπωθούν θεωρητικά στα αρχαία κείμενα περί ποιητικής. Διότι τι άλλο δηλώνει η αντίληψη της ποιητικής γλώσσας ως λόγου προέλευσης θεϊκής («Μήνιν άειδε, θεά») παρά μιαν ανώτερη οργάνωσή της, διαφορετική από εκείνη της κοινής γλώσσας; Και τι άλλο συμβολίζουν οι σταγόνες μέλι, τις οποίες, κατά τον μύθο, οι μέλισσες εναπόθεσαν στα χείλη του νεογέννητου Όμηρου και Πίνδαρου, παρά την αίσθηση μιας γλωσσικής αρμονίας ηδείας και διαυγούς, μιας πλήρους συγχώνευσης, όπως εκείνης του μελιού, των στοιχείων που τη συνθέτουν; Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι το μέλι στη συμβολική παράδοση σημαίνει την τέλεια ένωση των αντιθέτων και τον υπέρτατο εαυτό του ανθρώπου ως έσχατο αποτέλεσμα της εσωτερικής του ακεραίωσης (για τον Πορφύριο «με το μέλι η γλώσσα καθαρίζεται από κάθε σφάλμα»).

Αυτή η αίσθηση μιας οργανικής, μιας «φυσικής» συναίρεσης την

σημαινόντων με τα σημαίνοντα στον λογοτεχνικό λόγο, η οποία περιγράφεται θεωρητικά, κάθε φορά, με τους κριτικούς όρους της εποχής της, συμβολίζεται επίσης, για να διατυπωθεί καθαρότερα, και με άλλες παρομοιώσεις και μεταφορές, μία από τις οποίες είναι η εικόνα της ανάπτυξης του φυτού, ιδιαίτερα γνωστή στον τόπο μας από την περίφημη σημείωση του Σολωμού. Εξίσου γνωστή είναι και η καταγόμενη από τον Μαλέρμπ, και επαναλαμβανόμενη-δια τον Βαλερύ στα καθ' ημάς από τον Σεφέρη, περιγραφή της ποιητικής γλώσσας ως γλώσσας χορευτικής, με την εικόνα του χορευτή (που είναι ο ίδιος, συγχρόνως, το σημαίνον και το σημαινόμο του έργου του) ως συμβόλου της αδιάσπαστης κράσης της μορφής με το περιεχόμενο στον ποιητικό λόγο.

Την κράση αυτή παριστά εναργέστερα εκείνος ο συμβολισμός της εικόνας του κρυστάλλου, ο οποίος φαίνεται να ξεκινά από τις περί λογοτεχνίας απόψεις των αλχημιστών του Μεσαίωνα για να φτάσει ως τις μέρες μας κυρίως διαμέσου των προμοντερνιστικών του χρήσεων: Για την ποίηση του Χόπκινς ένας σύγχρονός του ομότεχνος έγραφε ότι «υψώνεται ως το τρομερό: το τρομερό κρύσταλλο». ο Ρεμύ ντε Γκουρμόν περιέγραφε τις υψηλότερες στιγμές της λογοτεχνίας ως «ευαισθησία κρυσταλλωμένη». Ο Σεφέρης, παραπέμποντας στους δύο παραπάνω συγγραφείς, επισημαίνει την «απεγνωσμένη επιδίωξη» των Άγγλων μοντερνιστών ποιητών για το «τρομερό κρύσταλλο» (με την άρση της «διάσπασης της ευαισθησίας», από την οποία έπασχε, κατά τον Έλιοτ, η μετά τους Μεταφυσικούς αγγλική ποίηση) και εντοπίζει τα «σημαντικότερα κρυσταλλώματα» της ποίησης του Καβάφη. Ο Ελύτης θεωρεί υψηλότερη μορφή λογοτεχνικού λόγου εκείνη της «πρισματικής έκφρασης», η οποία δίνει την αίσθηση «κρυστάλλων όπου αποκορυφώνεται η οξύτητα του πνεύματος» και όπου «ο συνδυασμός ο ηχολογικός συμπίπτει με τον νοητικό σε τέτοιο σημείο, που δεν ξέρεις τελικά εάν η γοητεία προέρχεται από αυτό που λέει ο ποιητής ή από τον τρόπο που το λέει». Ο Μπόρχες απεικονίζει την πεμπτουσία της λογοτεχνικής γλώσσας ως μια κρυστάλλινη «μικρή σφαίρα δύο τριών εκατοστών» που ονομάζεται Άλεφ («από το πρώτο γράμμα του αλφαβήτου της ιερής γλώσσας») και που περιέχει την ίδια στιγμή «όλο το σύμπαν,

πραγματικό και χωρίς σμίκρυνση»: όλους τους τόπους, όλους τους χρόνους και όλες τις πράξεις των ανθρώπων σε μια απόλυτη διαύγεια που αποκαλύπτει το νόημα του κόσμου.

Όμως ο συγγραφέας που προσέδωσε μια ακριβέστερη διάσταση σε αυτή τη μεταφορά του κρυστάλλου είναι ο Καλβίνο, που παρομοιάζει τη λογοτεχνική γλώσσα με μια κρυστάλλινη φλόγα. «Το κρύσταλλο», γράφει, «με την τέλεια κοπή του και την ικανότητά του να διαθλά το φως είναι το πρότυπο της τελειότητας, και το θεωρούσα πάντοτε ως ένα έμβλημα. [...] Το λογοτεχνικό έργο είναι ένα από εκείνα τα μικρότατα πεδία, όπου το υπάρχον κρυσταλλοποιείται σε μια μορφή, αποχτά ένα νόημα, όχι σταθερό, όχι παγιωμένο, αλλά ζωντανό όπως ένας οργανισμός. Στα επιστημονικά βιβλία, όπου συχνά χώνω τη μύτη μου, έτυχε να διαβάσω ότι τα πρότυπα για τη διαδικασία της διαμόρφωσης των ζωντανών όντων είναι “από τη μία το κρύσταλλο (εικόνα της σταθερότητας και της κανονικότητας συγκεκριμένων δομών), και από την άλλη η φλόγα, (εικόνα της αμεταβλητότητας μιας εξωτερικής σφαιρικής μορφής, παρά την αδιάκοπη εσωτερική της κινητικότητα)”».

Υστερόγραφο: Ο Σεφέρης είναι ο μόνος Έλληνας ποιητής, που διασταυρώνει στο ίδιο ποίημα- στο «Νιζίνσκι», που είναι η λογοτεχνική ανάπλαση της ποιητικής θεωρίας του- δύο από τα εν λόγω σύμβολα: παρουσιάζοντας τον χορευτή στην υπέρτατη στιγμή της παράστασής του να «πατά με τα νύχια σε μια κρυσταλλένια σφαίρα».